

האם אדם שרצח את הוריו יורש אותם?

הרב עדו רכניץ¹, מכון משפטי ארץ

לצערנו, מדי כמה שנים עולה השאלה האם אדם שרצח את מורישו יורש אותו. נפתח בכך שברור שמדובר במעשה נורא, שיש בו עוולה כפולה, כפי שהטיח אליהו הנביא באחאב: "הרצחת וגם ירשת?" (מלכים א, כא, יט). אלא שבהלכה הסדורה אין התייחסות מפורשת למקרה שכזה, לא בגמרא, לא ברמב"ם ולא בשולחן ערוך. כעת נפנה לאחרונים שעסקו בסוגיה.²

א. האחרונים הסבורים שהרוצח יורש

הדיון בשאלה זו ראשיתו בפרשנות דברי הרמב"ם (ממרים ז, יד):

בן סורר ומורה הרי הוא ככל הרוגי בית דין שממונם ליורשיהו, שאע"פ שאביו גרם לו סקילה הרי הוא יורש כל נכסיו.

כלומר, בן סורר ומורה שגנב מהוריו בנסיבות מסוימות נענש בעונש מוות ואביו יורש אותו, למרות שאביו גרם לכך שייענש כאשר הסגיר אותו לבית הדין.

על כך כתב הרדב"ז (שם):

ואם תאמר: מאי למימרא, וכי בר קשא דמתא לירות? ויש לומר, דסלקא דעתך אמינא כיון שאין לו יורש אלא אביו ניחוש שמא עיניו נתן בממונו ולפיכך לא מחל ונסקל, וליתקנו רבנן דלא יירשנו אביו משום והייתם נקיים. קא משמע לן דלא חיישינן להכי, ואביו יורשו.

הרדב"ז הקשה על ההסבר של הרמב"ם: מדוע הרמב"ם טרח לציין שאביו של בן סורר ומורה יורש אותו, וכי יש אפשרות אחרת? הוא השיב שכיוון שהיה ניתן לומר שהאב הסגיר את בנו כדי לירש אותו, יתכן שהיה מקום לתקן תקנה שתשלול את הירושה מהאב כדי למנוע לזות שפתיים שמטרתו האמתית היתה לקבל את ירושת בנו. הרמב"ם דחה סברה זו וקבע שלמרות סברה זו האב יירש את בנו.

גם בפירוש אור שמח (שם) תמך בגישת הרדב"ז והביא ראיה נוספת מדברי הרד"ק (שמואל ב, יד, ז) שכתב שכאשר גואל הדם הורג רוצח שהוא מורישו, גואל הדם יקבל את הירושה.

בעקבות דברים אלה פסק הרב וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר יז, נח):

הרי יוצא לנו בבהירות מדברי הגאון בעל אור שמח ז"ל שהיה הדבר פשוט בעיניו שאפילו רוצח אם הוא יורשו של הנרצח מדין תורה הוא יורש אותו, והדין לא משתנה בגלל זה שהוא זה שגרם למותו והרג אותו במזיד.

¹ תודתי למו"ר רב יעקב אריאל שליט"א שהעיר על טיוטת המאמר.

² ראו על כך גם: פרופ' א' שוחטמן, "הרצחת וגם ירשת?!", העלון השבועי משרד המשפטים, גיליון 302; פרופ' י' ריבלין, הירושה והצוואה במשפט העברי, ירושלים תשנ"ט, עמ' 120-126.

ברוח זו פסק גם הרב יוסף ש. אלישיב בעניין רופא שיש חשש שגרם בכוונה למותה של אשתו העשירה כאשר נתן לה תרופה במינון גבוה מדי, וזו מסקנתו (חשוקי חמד בבא בתרא נ ע"א, וכן בבא מציעא לח ע"ב): "לא מצינו בחז"ל שיפקיעו את זכות הירושה מרוצח, ולכן הוא יורשה".

ב. האחרונים הסבורים שיש להפקיע את ירושת הרוצח

מי שקדם ועסק בעניין זה הוא החתם סופר, ופלא גדול על גדולי האחרונים שכלל לא דנו בדבריו. החתם סופר עסק במקרה פחות חמור ואלו דבריו (שו"ת חתם סופר ד, קנח):

על דבר אחד שחבל באמו עד שהדם שותת ממנה וממוני הקהל כמו אותו בדרך קנס עד שאמר רוצה אני לסלק עצמו מירושת אמו לכשתמות ונכתב בספר בלשון דייטש וחתם הוא עצמו. ועתה מתה היום, ונשאר כל חלק ירושתו לאחיו השני. ובן זה מערער עתה בטוענו שאין הסילוק מירושת אבותיו מועיל כלום ורוצה לירד לנכסי אמו המגיעי על חלקו ורצה מעלתו שאודיע דעתי הקלושה בענין זה.

תשובה אמת נכון הדבר שאין סילוק ולא שום קנין מועיל לסילוק עצמו מירושת מורישיו... אמנם הכא נ"ל הואיל דמטעם קנס אתי עלה כופין אותו לקיים, ומכל שכן שלא לעבור על נדרו שלא לירד לנכסי ההמה...

ולא שייך הכא לומר כיון שחבל באמו קים לי בדברא מניי ולא מתחייב ממון. דזה אינו, דכל דאתי לכפרה לית ביה משום קים ליה בדברא מיניה...

מכל מקום נראה לי אף על גב דאין להורידו לנכסי אמו כי היכי דתיהוי ליה כפרה, אבל אם יש לו בנים יורדי בניו לנכסי מכא אמא דאבוה.

החתם סופר עסק באדם שחבל באמו אך לא הרג אותה, ובתגובה מנהיגי הקהילה קנסו אותו שלא יירש אותה, ותחת הלחץ שהופעל עליו הוא חתם על כתב וויתור. לאחר שהאם נפטרה טען הבן כי אין תוקף הלכתי לחתימה שלו.

החתם סופר קיבל את טענתו ההלכתית של הבן שאין תוקף לחתימה שלו אבל קבע שהוא לא יירש את אמו כיוון שיש לקנוס אותו, וכן בגלל שהסכמת לא לירש את אמו היא מעין נדר. החתם סופר הוסיף ודחה את האפשרות שאין להטיל עונש כספי על הבן, על פי הכלל "קים ליב בדברא מיניה", שמשמעותו שמי שחייב בעונש מוות פטור מפיצוי כספי. זאת, כיוון שמטרת הקנס הכספי היא לכפר על עונשו של הבן. החתם סופר סיים בכך שהירושה תועבר לבניו של הבן המכה, כיוון שאין מקום לקנוס אותם על מעשה אביהם.

דברי החתם סופר הובאו בספר פתחי תשובה (חושן משפט סימן רעו, א) ובספר פתח חושן (פתחי חושן ירושה ואישות א, ג). משמעות הדברים היא שאכן על פי שורת הדין מי שרצח את מורישו יירש אותו, אולם, בהחלט יש מקום לקנוס אותו ולהפקיע את הירושה ממנו כדי לכפר את חטאו החמור. במקרה כזה הירושה תועבר ליורשיו של הרוצח (וכן כתב גם בספר חשוקי חמד, בבא בתרא נ ע"א) כאשר דן באפשרות להפקיע את הירושה.

בנוסף, בספר צפנת פענח על הרמב"ם מתנות עניים ד, י) התייחס למקורות בהם דנו האחרונים שקבעו שרוצח הוריו יירש אותם, וכתב כך:

אך באמת מדברי רבינו בסוף הלכות ממרים גבי בן סורר ומורה מוכח דסבירא ליה **דהיכא שהוא גרם לו מיתה שלא על פי דין אינו יורשו** וכעין מה שכתב רבינו בהל' חובל ומזיק פ"ד הט"ז דבעל שחבל באשתו צריך לשלם לה הכל ואין לו בהם פירות.

דהיינו, שני המקורות הם דנו האחרונים עסקו במי שגרם במסגרת הדין מיתה למורישו, כגון, אביו של בן סורר ומורה. לפיכך, אין להסיק מדינים אלה לאדם שרצח את מורישו בניגוד לדין, שאינו יורשו. הצפנת פענח הביא ראייה נוספת לכך שעקרון "לא יהא חוטא נשכר" מביא לשלילת זכויות ממוניות. בדרך כלל בעל זכאי ליהנות מפירות הנכסים השייכים לאשתו (נכסי מילוג). אולם, כאשר בעל חבל באשתו, הוא אינו זכאי ליהנות מפירות הפיצויים שהוא חייב לשלם לה. בדרך זו הלך גם הרב יהושע אהרנברג (שו"ת דבר יהושע א, ק).

כך פסק גם הרב בנימין רבינוביץ-תאומים (חוקת משפט, הלכות ירושה ועיזבון, ירושלים תשל"ו, פרק ב, סעיף יא):

אין דבר הפוסל לירוש את הקרוב ואפילו אם רצח את מורישו, הרי זה יורשו. אבל אם ראו בית דין לקונסו ולהעביר את הירושה ממנו, הרשות בידם.

הוא חיזק את פסיקתו במקורות שעסקו במי שהפקיעו את ירושתו בנסיבות שונות, כגון, הפקעת ירושת מומר. זו גם עמדתו של הרב יעקב אריאל, בהמשך לכך הוא טען כי למעשה אין כלל מחלוקת בין הפוסקים, כיוון שלכל הדעות מצד אחד על פי שורת הדין רוצח הוריו יורש אותם, ומצד שני ניתן ורצוי להפקיע ממנו את הירושה.

ג. חוק הירושה

בסעיף 5(א)(1) לחוק הירושה נקבע כך:

אלה פסולים לרשת את המוריש:

(1) מי שהורשע על שגרם במתכוון למותו של המוריש או שניסה לגרום למותו.

לאור כל האמור, מסתבר שיש תוקף לסעיף זה בחוק משני טעמים. הראשון, כיוון שהוא מממש תקנה דומה שהחתם סופר סמך ידו עליה.³ השני, כיוון שהוא תואם את דעתו של הצפנת פענח, וקיימא לן שכאשר דינא דמלכותא תואם את אחת הדעות בהלכה יש לו תוקף הלכתי (שו"ת מהרש"ם ה, מה. משפט שלום, קצד ד"ה כלל; הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, ב, עמ' 472).

³ אף שפוסקים רבים קבעו שככלל אין תוקף לחוק הירושה (כגון: שו"ת ציץ אליעזר ו, מב, ח), ניתן לתת תוקף לסעיף מסוים מתוך החוק, ראו בעניין זה: עדו רכניץ, נייר עמדה מס' 17: מעמדם של חוקי המדינה ושל פסיקת בתי המשפט, אתר דין תורה, עמ' 26-28.

⁴ וכן הרב יוסף ש. אלישיב, פסקי דין רבניים ד, עמ' 279-280, למקורות נוספים ראו: הרב הלל גפן, הכרעה במחלוקות בימינו, משפטי ארץ ה: בית הדין לממונות, עמ' 189-190.

אולם, לצד קבלת סעיף זה של החוק, יש לפרש אותו וליישם אותו על פי ההלכה.⁵ למשל, בחוק אין התייחסות מפורשת לשאלה מי כן יקבל את הירושה ומסתבר שיש להעביר אותה ליורשיו של הרוצח על דברי החתם סופר. בנוסף, החוק קובע שלילת ירושה מכל מי שניסה לגרום למות הוריו, אולם, מסתבר שמי שעשה זאת כאשר לא היה שפוי לא אמור להיקנס.

ד. סיכום

אין כל ספק שרצח שמטרתו ירושה הוא מעשה נורא ונפשע מאין כמוהו, כמו כן, מוסכם שבהלכה הסדורה אין החרגה של מי שרצח את מורישו, על רקע נחלקו אחרונים.

האור שמח, הציץ אליעזר והרב יוסף ש. אלישיב פסקו שמי רצח את מורישו זכאי לירש אותו. לעומת זאת, הצפנת פענח והרב יהושע ארנברג והרב בנימין רבינוביץ-תאומים סברו שבמקרה זה יש מקום להפקיע את הירושה, כדי שלא יהא חוטא נשכר. בנוסף, החתם סופר התייחס למקרה של אדם שחבל באמו (ולא הרג אותה) וטובי העיר קנסו אותו שלא יירש אותה, וכתב שיש לכך תוקף הלכתי כדי לכפר על חטאו הנורא. על פי זה, כיוון שהחוק קובע שרוצח מורישו אינו יורשו – יש לכך תוקף הלכתי. את החוק יש לפרש וליישם על פי ההלכה ולכן על פי דברי החתם סופר, במקרה כזה יש להעביר את הירושה ליורשיו של הרוצח שלא חטאו. כמו כן, אין להפקיע את הירושה מאדם שרצח את הוריו כאשר לא היה שפוי.

⁵ בעניין זה ראו: עדו רכניץ, נייר עמדה מס' 17: מעמדם של חוקי המדינה ושל פסיקת בתי המשפט, אתר דין תורה,